

Közöttség

VILÁGOK KÖZÖTT. TANULMÁNYOK OVIDIUS ÉLETMŰVÉRŐL, SZERK. KRUPP JÓZSEF, KÖZR. KÁRPÁTI BERNADETT

A több mint fél évszázados irodalomelméleti paradigmaváltásra, az irodalomtudomány mediális és kultúratudományi fordulatára a hazai klasszika-filológia, tágabban az ókortudomány az irodalomtörténet más korszakait vizsgáló kutatásoknál lassabban reflektált. Azonban az elmúlt több mint két évtizedben a magyarországi klasszika-filológia is megtette a nyitást, a szakmai megújulás lépéseit, ami nem a hagyományos filológiai vizsgálatok elutasítását jelentette, hanem sokkal inkább célból eszközzé való átalakítását, mindenekelőtt az irodalom- és kultúratudomány új értelmezői szempontjainak és nyelvének bevonását a szövegek interpretációjába. Ez többek között a görög, de még inkább a római szerzők életművének „újravizsgálását” jelentette, leglátványosabban Catullus, Vergilius, Horatius, idősebb Plinius és nem utolsósorban Ovidius műveinek újraértelmezését.

Ez utóbbi szerző esetében az újraértelmezésnek jelentős lendületet adott a költő halálának kétezredik évfordulója alkalmából 2017-ben világszerte megtartott tudományos programok sokasága, melyek sorába illeszthető az ugyanezen év őszén, Budapesten, az ELTE Klasszika-filológia Intézete Latin Tanszékének szervezésében megtartott kétnapos konferencia is (november 24–25.). És bár azt nem tudjuk megítélni, hogy a különböző rendezvények szövegkiadásokban, monográfiákban, tanulmányokban tárgyiasuló eredményeinek milyen jelentősége lesz a nemzetközi Ovidius-kutatásban, abban biztosak lehetünk, hogy a budapesti konferencia előadásai nyomán megszületett, Krupp József által szerkesztett *Világok között – Tanulmányok Ovidius életművéről* című tanulmánykötet megkerülhetetlen állomása lesz a hazai kutatásoknak. Erről nem csupán a szerkesztői *Előszó* (7–10.) és a Déri Balázs által összeállított kutatástörténeti áttekintés [*A magyarországi Ovidius-filológia hatvan éve [1957–2016]*, 285–300.], hanem mindenekelőtt maguk az írások győznek meg. Az ismertebb előzmények [Szilágyi János György, Acél Zsolt, Gloviczki Zoltán, Bényei Tamás, az *Ókor Modern Ovidius* című tematikus száma] után a jelen kötet tanulmányai arról tesznek tanúbizonyságot, hogy jelentős magyarországi Ovidius-kutatással, ha úgy tetszik, „virtuális műhellyel” kell számolnunk, még ha maguk a szerzők ténylegesen nem is alkotnak kutatói csoportot.

Az arany- és ezüstkori szerzőként egyaránt számontartott Ovidius már saját korában is felkavarónak számító nagyhatású életművének kétezer év óta tartó eleven recepció- és hatástörténete a 19. és 20. század „unalmas” filológiai érdeklődése után az ezredforduló táján vett újabb lendületet. Ebben az irodalomtudomány fentebb már említett fordulatait, az ezekhez kapcsolódó különböző olvasási és értelmezési szempontok és stratégiák Ovidius életműve esetében csak azért tudtak/tudnak meghatározó szerepet játszani, mert az a maga izgalmas sokértelműségével és nyitottságával mintegy felkínálja magát ezek számára. A *Világok között* szerkesztője, a maga is Ovidius-értő Krupp József keresve sem találhatott volna kifejezőbb címet a tanulmánykötet számára, hiszen a [Hermann Fränkel monográfiája által „ihletett”]

cím egyszerre utal Ovidius emberi-alkotói pozíciójára, költészetének a megelőző (mindenekelőtt költői) hagyományhoz való kapcsolódására, a saját művein belüli világokra és a más művekkel folytatott párbeszédére, kommunikációjának és mediális közvetítettségének kettősségére, „közöttiségére”, valamint a későbbi koroknak az életművel létesített kapcsolatára. Viszont éppen emiatt a sokszínűség és sokféle összefonódás miatt magának a kötetnek a fejezetcímei [*Az Átváltozások költője; Róma és Tomi között; Változatok elégiára; Ovidius noster*] csak egyszerűen, noha kifejezően tudnak utalni arra, amit maguk a tanulmányok tematizálnak, a témák pedig sokféle összekapcsolódásukkal reprezentálnak.

Már Ovidius emberi és alkotói-költői pozícióját is a kettősség, a „közöttiség” jellemezte a római években és a Kr. u. 8-ban bekövetkezett, Tomiba történő száműzetése után egyaránt. Ez utóbbi esetében még nyilvánvalóbbá vált a két szembeállított világ, a római és a tomi közötti létezés lehetetlensége: a Rómával való kapcsolat egyre távolabbivá válik, áttevődik a költemények imaginárius világába, a száműzetésbeli sivár létezés pedig elfogadhatatlan. Az emberi-költői lét eme kettősségét mindenekelőtt a *Róma és Tomi között* című második fejezet tanulmányai [Acél Zsolt, Rung Ádám, Hajdu Péter, Ferenczi Attila] mutatják.

A „Róma-mítosznak” és Rómának mint a költő meghatározó életterének, elsősorban mint irodalmi térnek a képe a száműzetés előtti és utáni művekből együttesen rajzolható meg, ahogy főképpen az egymással párbeszédbe lépő *Ars amatoria* [A szerelem tankönyve] és a *Tristia* [Keservek] néhány szövegrészletét vizsgáló Acél Zsolt tanulmányából láthatjuk [*Nunc aurea Roma est. Az Ars amatoria mint várostérkép*, 83–106.]. Róma, amelynek leírásában bevett irodalmi hagyományt követ, Ovidius számára is az urbs aeterna, a történelmi emlékezet, a politikai mítoszok, az irodalom tere, a városi identitás kerete, „az otium, az ars és humanitas modern fővárosa” [87.], a hasonló műveltségű emberek társasága és nem utolsósorban a szerelmi kalandok helyszíne. Az utóbbit tematizáló *Ars amatoria* khiasztikus poétikai megformálását, ironikus ábrázolásmódját tanulmányában Acél Zsolt részletesen vizsgálja, arra is rámutatva, hogy a költemény „nemcsak Rómáról, az *ars*ről és az *amor*ról, hanem a költői műfajokról, a szerzői önkanonizációról, az *Amores* irodalomtörténeti helyéről is beszél” [96.], ami illusztrálja az Ovidius költészetét jellemző tematikus összefonódásokat, metapoétikus utalásokat [is].

Rung Ádám tanulmánya [*Miért meztelenek a Lupercusok? A Fasti és Ovidius mint nagyon is római szerző*, 107–128.] a római ünnepeket kronológiai rendben tárgyaló költői naptárban, a korábban inkább csak néprajzi és antropológiai kutatások által preferált *Fasti*ban [Római naptár] vizsgálja meg Ovidius gondolkodásának Róma-központságát. A Rung által feltett kérdés az egész ovidiusi életmű értelmezésének egyik kulcskérdése lehet: „[v]ajon képviselheti-e a római kultúrát és annak augustusi állapotát éppen Ovidius, akiben többi művének olvasói hagyományosan a politikai lázadót, az alexandriai irányultságú [tehát lényegileg nem jellemzően római] világfi-költőt, vagy épp a római nemi szerepek egyik legádázabb feldúlóját szokták látni” [108.]. A válasz természetesen igen, és ennek alátámasztására a szerző finom iróniával, humorral megírt szövege az egyik legősibb római ünnep, az „ízig-vérig római” Lupercalia [117.] ovidiusi terjedelmes leírásának [II. 267–449.] egy részét, a Lupercusok meztelenségének eredetét [283–380.] értelmezi a mitológiai hagyomány irányába

eltolt módszertannal [109.]. A költő témaválasztása itt sem véletlen – a Lupercalia a szabadossága, bacchikus jellege miatt szembekerül a hivatalos augustusi politikai és kulturális diskurzussal [117.].

Ovidius mint történelmi személy kevéssé és bizonytalanabban jelenik meg számunkra a költő Ovidiusnál, de ennek valójában nincs is jelentősége, amikor feltesszük a kérdést, hogy mi lehetett Ovidius habitusában és költeményeiben olyan felkavaró a hivatalos augustusi politika számára. A költő és a császár konfliktusának hagyományos okaként megadott *carmen et error* toposza nyilvánvalóan leegyszerűsítő, nem tudjuk pontosan, miért száműzte Augustus Kr. u. 8-ban a korszak legnagyobb és legnépszerűbb költőjét. Az okokat találgatva pedig hosszú felsorolásba kellene kezdenünk. A fentiekén kívül gyakran utalnak a kozmopolita Ovidius hatalommal szembeforduló, a hivatalos értékrendet dekonstruáló költői megnyilvánulásaira, költői szerepének átértelmezésére, metapoétikus elbeszéléseinek eléggé egyértelmű utalásaira, játékoságára, iróniájára, egyszerűbben megfogalmazva, az augustusi tekintéllyel való folyamatos szembehelyezkedésére.

Az Ovidius-filológia a száműzetés utáni határléteket és kulturális idegenséget mindenekelőtt a *Tristia* [Keservek] elégiái, valamint az *Epistulae ex Ponto* [Levelek Pontusból] levelei alapján vizsgálta. Ferenczi Attila tanulmánya [In medio tutissimus ibis. Az Ibis *biografikus olvasatának lehetőségei*, 149–161.] viszont a 19. században még az Appendix Ovidiana részeként kezelt, gyanús szerzőségűnek tartott, mára viszont már egyértelműen a száműzetés költeményei között elhelyezett *Ibis*-ben vizsgálja az elégia biografikus olvasatának lehetőségeit, azt az életrajzi jellegű narratívát, „a száműzetés személyesre komponált történetét”-t [150.], amely összefüggő keretet ad a kései műveknek. Az Ovidius által tudatosan felépített biografikus elemek újra és újra előhívják a kérdést, vajon valós volt-e Ovidius száműzetése, vagy az egész csupán a költői fantázia terméke [150.]? Ferenczi következtetése az – nem csupán az *Ibis*, hanem az egész pontusi korpusz alapján –, hogy bármilyen választ adunk is, „az ovidiusi költészet utolsó korszakát egyetlen tudatosan biografikusra komponált élmény- és szerepkör tölti ki” [150.]. Az *Ibis* beszélőjének, a száműzött Ovidiusnak a traumatikus élményei az otthontalanságtól, a magánytól az emlékezésen át a haragig újra és újra arra a kérdésre irányítja az olvasó figyelmét, kivel azonosítható a Kallimakhoszt idéző álnév. A tanulmány szerzője a választ a hagyományos felfogást, mely szerint *Ibis*-t csak Augustusszal lehet azonosítani, nem elvetve, hanem tovább finomítva adja meg, amikor úgy véli, nem *Ibis* személye a fontos [bárki lehet], hanem magáé a visszatérés lehetőségét véglegesen elveszítő beszélő, ami a műveken átívelő szerepformálás és az életrajziség [látszatának] interpretációs következménye [160.].

A száműzetés utáni határlét, kitettség, a kulturális idegenség „szerencsétlen száműzöttjé”-nek szerepét [132.] Hajdu Péter tanulmánya [*Ovidius az idegenek között*, 129–148.] nem egyetlen mű vagy szövegrészlet vizsgálatával értelmezi, hanem a léthelyzethez kapcsolódó hívószavak szerint. A táj, a tér, amelybe a költő érkezik, nem valós, hanem fikciós; a tomibeli leírása ideologikus, saját élethelyzetei és szerepei pedig nem nélkülözik az irodalmi mintákat, a játékos bőbeszédűséget [például utazását Odüsszeuszéhoz hasonlítja, *Tristia* I. 5]. Az öltözködésben, az ünnepekben, szokásokban és főként a nyelvben megmutatkozó kulturális idegenség ovidiusi megnyilvánulásait a tanulmány szerzője mint „öngyógyító diskurzus”-t vizsgálja

[132.], nagyon is hangsúlyossá téve azt, hogy – minden traumatizáltsága ellenére – a beszélő kolonizációs ideológiája és szerepfelfogása töretlen [140.], az idegenben is mindvégig római marad.

Ovidius emberi és költői pozíciójának ellentmondásossága mellett (vagy még inkább azon túl) a költői életmű egészének értelmezése szempontjából fontosabb műveinek a megelőző és a kortárs költői és művészeti hagyományhoz, „világokhoz” való kapcsolódása. Kétségtelen, hogy ennek és az egész ovidiusi életműnek a legjelentősebb és mindmáig legnagyobb hatású alkotása a *Metamorphoses* (Átváltozások). Nem véletlen, hogy szerkesztőként Krupp József a tanulmánykötet első nagy fejezetében [Az Átváltozások *költője*] helyezte el azokat az írásokat, amelyek a mű valamilyen (átváltozás) történetének, témájának sokféle szempontú értelmezéseit adják [Tamás Ábel, Darab Ágnes, Bényei Tamás, Korompay Eszter]. Bár első pillantásra Korompay Eszter Ransmayr regényéhez kapcsolódó tanulmánya megbontani látszik ezt az egységet, megértjük a szerkesztői döntést, amikor látjuk, hogy az *Ovidius noster* című recepció- és hatástörténeti fejezet a római költő kifejezetten magyar szerzők [tudományos és költői-fordítói] műveiben játszott szerepére szorítkozik.

A *Metamorphoses* a *Fastival* együtt hagyományosan Ovidius középső vagy „érett” alkotói szakaszába sorolt mű, amikor a költő már túllép a szerelmi elégiák erotikus és lázadó korszakán, és látszólag csatlakozni akar az augustusi klasszicizmushoz. [110.] Bár a *Római naptár* befejezetlen marad, az *Átváltozások* „folyamatos énekeivel” Ovidius olyan alkotást hoz létre, amelynek máig tartó, sőt éppen napjainkban újra felerősödő hatása az értelmezések kimeríthetetlenek látszó tárházát hívta/hívja életre. A *Metamorphoses* (és általában az ovidiusi életmű) viszonya a görög kultúrához, irodalomhoz, azon belül a hellénisztikus korhoz, továbbá a római irodalom megelőző időszakaihoz mindenekelőtt az irodalomelméleti és esztétikai érdeklődés számára izgalmas, különösen a művészet és a művész mindenkori szerepének, felelősségének, lehetőségeinek kérdéseivel kapcsolódó metapoétikus történetek, melyek felvetik a *natura* és *ars*, az *imitatio* és *phantasia* költészetelméleti dilemmáit, a természetet utánzó művészet és a műalkotást utánzó természet kérdéseit, a műfajok, közelebbről az eposz és elégia közötti átjárhatóságot, az epikus és elégikus hang kettősségét. És mivel minden irodalmi alkotás a nyelv művészete, Ovidius poétikai-nyelvi-retorikai megoldásainak, nyelvi „világalkotásának” felismerése és értelmezése, szövegei egymással és költőelődeivel folytatott párbeszédében létrejövő „intertextuális háló”-jának [27.] a felfejtése az értelmezői munka tágas területeit nyitja meg. [A kötet tanulmányai szinte kivétel nélkül fontos szerepet tulajdonítanak a költemények alapvető létmódjának tartott szövegközöttségnek, ami által Ovidius, „az intertextualitás nagy játékos” [109. n. 9.] alkotásai nemcsak az elődökkel, hanem egymással is párbeszédbe lépnek.]

Az első blokk tanulmányai közül Darab Ágnesé az, amely ezeknek a kérdéseknek jó részét érinti a Narcissus- [III. 407–510.] és a Pygmalion-elbeszélés [X. 243–297.] vizsgálatát középpontba állítva [Visae correptus imagine formae [Met. III. 416]. *Kép – szöveg – test Ovidius Metamorphosesének Narcissus- és Pygmalion-elbeszélésében*, 27–42.]. A két történet egyúttolvasását Darab azért látja indokoltnak, mert bennük „a vágyakozó tekintetben megképződő illúzió emberi-művészi kérdésköre” van jelen [27.], ami utal a címben jelzett kép–szöveg–test kapcsolatra is, és még inkább azért, mert „a történetalkításban és a két szöveg intertextuális mintázatában” sajátos

narrációs technikát ismer fel [28.]. A tanulmány szerzője az egymás analógiáinak és inverzeinek tekintett két elbeszélés alaphelyzetében, vizuális tapasztalataiban, az ez által kiváltott reakciókban meglévő hasonlóság mellett hangsúlyosabbá teszi a két műalkotás különbségét. Bevonja értelmezésébe az antik művészetelmélet Ovidius korában már nagy múlttal rendelkező, de továbbra is eleven kérdéseit: a natura és ars, az imitatio és phantasia/visio, valóság és illúzió, látvány és látszat művészet- és alkotásesztétikai szempontjait; és a természetet utánzó művészet és a műalkotást utánzó természet kérdésében – szemben az ókor művészetesztétikai tézisével – Ovidiusnál elmozdulást lát az utóbbi javára. Ezt az elmozdulást, rögzítetlenséget, „esztétikai paradigmaváltás”-t [39.] Darab a *Metamorphoses* egészének világgépére és poétikájára érvényesnek tartja.

A *Metamorphoses* történeteinek középpontjában álló átváltozás motívuma soha nem volt olyan sok irányból vizsgálható, mint éppen napjainkban. A művészetelméleti, esztétikai kérdések mellett Ovidius fő művében a kultúrakutatás is megtalálja a maga témáit és értelmezési lehetőségeit, például az irodalmi nyilvánosság, irodalmi élet, medialitás kérdéseiben. Tamás Ábel tanulmánya [*Io írása. Ember és állat a fikció börtönében*, 13–25.] – beleilleszkedve az Ovidius-életművet a nyelv [a szó és írás], a kommunikáció, közelebről az irodalmi kommunikáció működését vizsgáló kutatásaiba – a *Metamorphoses* jól ismert történetének (l. 568–595.) egy jelenetét elemzi: Io ráeszmél átváltozott mivoltára, megtalálja családját, s végül az írás médiuma révén tudja kommunikálni az identitását. A szerző az Io-történetben Io és apja, Inachus megszólalásainak Ovidius szándéka szerinti nyelvi és akusztikai többértelműségét vizsgálva egyúttal arra is rámutat, hogy ezen megszólalások nem csupán Io ember-állat-ember át- és visszaváltozásának nyelvi (főként szóbeli, de részben írásos) kísérői/tartozékai, hanem az emberi és azon túli létezés különböző állapotait át meg átjáró oszcillációk [24.]. Az a „tény”, hogy Ovidius művében Io az egyetlen lény, aki az átváltozás, a „végső magány” [14.] után visszaváltozik emberré, az átváltozásértelmezéseket újabb aspektussal egészíti ki, jelen történetben például Argus szerepének értelmezésével. Tamás Ábel írásában is fontos szerepet kap Argusnak, az emberek és az állatok közötti határ őrzőjének jelenetet keretező fellépése, amely lehetőséget teremt Cortázar többnyire fantasztikus elbeszélésnek tartott *Axolotl*-jének az ovidiusi történetre való „ráolvasására”. [Az argentin író híres novellájának együtt olvasása Ovidius művével nem új a magyar Ovidius-kutatásban sem, más szempontból ugyancsak megtette Bényei Tamás is a *Más alakban – A metamorfózis lehetséges poétikai és politikai* című kötetében közzétett „előadásában”, 2013.] Argus „a dolgok rendjére” ügyel, arra, hogy a visszaváltozás ne történhessék meg, a természeti és társadalmi rend ne sérüljön [24–25.], így alakjának értelmezése a Bényei könyvében is fontos szerepet játszó biopolitikai szempontokat is játékba hozza.

A kultúrakutatás felvetéseit nem nélkülözi Korompay Eszter tanulmánya sem [*Sem mibe markoló kezek. Echo alakja Christoph Ransmayr Az utolsó világ című regényében*, 65–80.], amely nemcsak az Ovidius-kutatások, hanem még inkább *Az utolsó világ* hazai értelmezéseinek kontextusában helyezhető el. A *Metamorphoses* hipertextusaként is felfogható Ransmayr-regény különösen hálás „terep” a klasszika-filológiában és/vagy a posztmodern irodalomtudományban jártas értelmezők számára, így a szerző többek között Kulcsár-Szabó Zoltán [1999], Bényei Tamás [2013], Simon Attila [2017]

kutatásaihoz is kapcsolódhatott, főleg ez utóbbinak a Philomela-epizódot elemző, a szöveg érzéki-mediális alkotóelemeire is figyelő tanulmányához [Alföld, 2017/8]. Echo alakjának értelmezése azért is különösen izgalmas, mert a beszéd képessége mint az emberi lét jelölője [Actaeon, Niobé, Philomela, Io történeteiben] az ő esetében sajátos módon, a hallgatását ellenpontoszó visszhanglétben jelenik meg. Korompay a regényben cselédlányként megjelenő, mégis központi szerepet játszó Echo echóságát [visszhanglétét] mindenekelőtt a hanghoz [vox] kapcsolódó test [corpus] által színre vitt kérdések mentén értelmezi, ugyanis Echo mitikus világban „könnyen” értelmezhető kommunikációs helyzete Ransmayr regényének fiktív valóságában már felveti a lány hangja és teste közötti lehetséges kapcsolatokat is, ezekkel együtt pedig a természethez és az emlékezéshez való viszonyát is. Ugyanakkor nemcsak Echo emberi testként, hanem szövegtestként, a *Metamorphoses* visszhangjaként való jelenlétét is hangsúlyossá teszi, hiszen Ovidius Echója, Ransmayr Echója és az echóság, a visszhanglét csak három nehezen szétszálazható, egymást újraértelmező jelenségként értelmezhető [66.].

Ovidius *Metamorphoses*ében a különböző létformák, „világok” átjárhatósága, vagy éppen az átváltozás visszafordíthatatlansága, az ezek által felvetett identitáskérdések és az ezt kísérő traumák az irodalom-, kultúra- és társadalomtudományok olyan értelmezői irányai számára is felkínálják magukat, mint például a biopoétika, a bioetika és az újnak már korántsem számító biopolitika, vagy a két utóbbival szoros kapcsolatba hozható ökológia, ökokritika. És talán nem tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, hogy hamarosan az utóbbi időben „felfutó” „posthuman studies” és „animal studies” kutatásai is megtalálják témájukat a római költő művében.

Bényei Tamás tanulmánya [*Erysichthon fája. Ökológia és retorika egy ovidiusi történetben*, 43–64.] egyrészt kapcsolódik a *Más alakban* korábbi írásaihoz, amelyek már gyakran elmozdították a *Metamorphoses* értelmezését a mítosz és a költészet horizontjáról, másrészt el is távolodik ezektől az ökológiai szempont határozott érvényesítésével. Az ezzel az interpretációs szemponttal szembeni olvasói kételyeket rögtön igyekszik eloszlatni azzal, hogy ökológiai szempontból releváns elemek a régebbi korok szövegeiben és praxisaiban is felfedezhetők, annak ellenére, hogy hiányzik belőlük a mai értelemben vett ökológiai gondolkodás. Bényei nem az Ovidius-mű egészének lehetséges ökokritikai értelmezésére vállalkozik, hanem arra, hogy megvizsgálja, milyen tanulságokkal szolgál az ökológiai allegóriának is tekinthető Erysichthon-történet [VIII. 725–884.] [44.]. Az Ovidius-újraolvasásban viszonylag kevés figyelmet kapott történetet vizsgálva a tanulmány szerzője arra keresi a választ, hogy „a történet proto-ökológiai dimenziójának figyelembe vétele vajon segítséget nyújt-e a szöveg narratív és figuratív sajátosságainak értelmezésében” [45.], amely kérdést valójában fordítva is feltehetnénk, ahogy kimondatlanul maga az írás is felteszi. A természeti-emberi-isteni világ harmóniáját és a tisztességes szegénységet hangsúlyozó Philemon- és Baucis-történet után következő elbeszélésben az Erysichthon által kivágott/kivágatott, a sokrétű isteni identitást képviselő tölgyfa [53.] elpusztítása nem pusztán a természet ellen intézett erőszakos ökológiai tett, hanem az istenek és a [fák által szimbolizált] kultúra elleni támadás is. Ovidius Erysichthon büntetését a kielégíthetetlen Éhség [Fames] allegorikus figurájára bízta [VIII. 784–822.], így készítetve a férfit a mértéktelen fogyasztásra, vagyis pusztításra, amely végül önmaga ellen fordítja

öt, amiben éppúgy láthatjuk „az önmagát gerjesztő, beteljesíthetetlen »fogyasztói« szenvedély”-t [60.], mint a[z] [proto-]ökológiai gondolkodás tágabb összefüggéseit is, amelynek az ökonómiától való elválaszthatatlanságát Bényei az Erysichthon-történet zavarba ejtő sajátosságai kulcsának tartja [63.].

Gyakran találkozunk azzal a már közhelynek számító megállapítással, hogy az ovidiusi történetek és művek népszerűségében nagy szerepe van a (poszt)modernitásnak. A posztmodern irodalom érdeklődése a műfajiség, a műfajok felcserélhetősége, határainak átjárhatósága iránt sok tekintetben előképeket találhat Ovidius munkásságában. A tanulmánykötet harmadik nagy fejezete [*Változatok az elégiára*] a költő gondolkodásában az eposzsal egyenértékű elégia kérdéseit középpontba állító írásokat gyűjtötte egybe, a vizsgált művek kronológiájának rendjében [Pártay Kata, Szikora Patricia, Dobos Barna, Czerovszki Mariann]. Ovidius költészetében az eposz és az elégia szembeállítása megszokott volt, azonban az életművön belüli műfaji sokféleségnek éppen maga a *Metamorphoses* a legnagyobb példája: miközben a költemény – kallimakhoszi kifejezéssel – *carmen perpetuum*nak [folyamatos ének] nevezi magát, deklarálva a homéroszi nagyepikához való kapcsolódását, valójában epüllionokat és elégiákat összefűző újfajta epikát hoz létre, ahogy ezt Szilágyi János György klasszikus tanulmányából is tudjuk. A blokk tanulmányai azonban elsősorban a *Heroides*, a *Fasti* és a *Tristia* szövegrészleteit vizsgálva járják körül a műfajok közötti mozgás, határátlépés kérdéseit.

Az eposz és az elégia műfajának, fordulatainak, szókincsének megidézése, az allúziók és reminiscenciák az ovidiusi intertextualitás játékainak a részét jelentik, főleg az elégiák esetében. A tanulmányok közül Dobos Barna állítja leginkább középpontba a műfaji kódok és az ehhez kapcsolódó metapoétikus olvasat kérdését [*Menekülő elégia. A határhelyzetek poétikája a Fasti Venus és Amor-történetében*, 201–219.]. Venus és Amor menekülésének elbeszélését [Fasti II. 459–474.] vizsgálva az ezredforduló után megélenkülő kutatásoknak ahhoz a területéhez csatlakozik, amely a költői szöveg metapoétikus utalásrendszerének feltárására törekszik [201.]. A kettős aitiológiai mítoszba ágyazott rövid elbeszélés főszereplői egyben a szerelmi elégia ihletői is [204.], történetüknek a kontextusa viszont elégiába rejtett eposz, ami az elsődleges olvasat mellett megnyitja a metapoétikus olvasat horizontját is. Dobos tanulmánya nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek a „határátlépések” a műfajjelölő indexeket, kódrendszert ismerő [kortárs és későbbi] befogadó figyelmét felhívják arra, hogy a műfajok egymásba csúsztatása, határainak elbizonytalanítása mint kulturális és irodalmi játék [210.] többletjelentéseket hordoz. Meglátása szerint ez a folyamatos hullámmás – az elégiából az eposzba, majd az eposzból ismét az elégiába – adja a *Fasti* sajátos poétikai dinamikáját, melyet csakis a metapoétikus kódrendszer felfejtése tehet láthatóvá [210.].

Pártay Kata tanulmánya [*A közvetítettség formái a Heroides levélpársaiban*, 165–179.] a *Heroides* gyűjteményének kevésbé vizsgált második részét, az úgynevezett levélpárokat [XVI–XXI.], ezen belül is elsősorban a sokak által vitatott szerzőségű, Paris és Helené közötti levélváltást vizsgálja meg, részben abból a szempontból, hogy hogyan alkalmazza Ovidius a hagyományos férfi és női elégikus szerepeket, és hogyan, milyen jelentéssel tér el ezektől, főleg a női szerepek esetében, másrészt abból a szempontból, hogy miként kapcsolódnak ezekhez a közvetítettség különböző

kommunikációs formái, érzékeltetve a „minden emberi kommunikáció mélyén meg­lévő bizonytalanság”-ot [168.], a kommunikáció közvetítettségét és értelmezésre való ráutaltságát [169.]. Czerovszki Mariann a *Tristia* pontusi elégiáiban jelenlévő, meglepően sok irodalmi allúziót, azon belül is a római elégikus költészetből való kölcsönzést vizsgálja, beleértve Ovidius saját elégikus műveit is (Non sum ego quod fueram. A *Tristia* és a római szerelmi elégia kapcsolódási pontjai, 221–233.). A *Tristia*-kutatás – ahogy a szerző véli – ma már hangsúlyozza a mű kontinuitását a szerelmi elégiákkal, új szempontokat kínálva a szerelmi és a száműzetési elégiák közti kapcsolat vizsgálatához, ugyanis Ovidius a száműzetési költeményekben tudatosan támaszkodott a római elégikus előzményekre, főképpen Tibullus és Propertius, de még saját maga szerelmi elégiáira is. Az allúziók, verssorok, jellegzetes témák, motívumok jelenlétének, egyéb műfajteremtő elemek átvételének és a narratív keretnek a vizsgálatával a tanulmány célja bemutatni, hogy a szerelmi elégiával kapcsolatos legújabb eredmények milyen friss szempontokat kínálhatnak a száműzetési költészet és azon belül is elsősorban a *Tristia* vizsgálatához [229.]. Szikora Patricia *Heroides* IV. epistuláját vizsgáló tanulmánya (*Phaedra levele Hippolytusnak: A tiltott szerelem Ovidiusnál és a korszak pompeii freskói*, 181–199.) az előzőektől eltérően nem az elégia műfaji hagyományához való kapcsolódást, hanem az ovidiusi költészet pompeii freskókon kimutatható hatását vizsgálja a Phaedra-mítosz példáján keresztül, megállapítva, hogy a Phaedra leveléhez kapcsolódó jelenet képzőművészeti alkotások [pompeii freskók] irodalmi előzménye lesz [183.]. Írása érdekes, több feltételezést is megfogalmazó kitekintés a kötet többnyire irodalmi hatások kontextusában mozgó tanulmányainak körében.

Ahogy az Ovidius-művekkel foglalkozó rangos szerzőgárda tartalmilag, elméletileg és módszertanilag sokszínű tanulmányai is csak részleteket tudnak felvillantani az egész életmű gazdagságából, úgy ez még inkább elmondható a recepció- és hatástörténetet vizsgáló *Ovidius noster* fejezet négy, ugyancsak ismert és elismert szerzőjének írásáról [Gloviczki Zoltán, Polgár Anikó, Csehy Zoltán, Déri Balázs]. Az adatgazdag, informatív tanulmányok közül Gloviczki Zoltáné a magyarországi Ovidius-hatás egyik első példáját, a Leuveni-kódex Ovidius-idézetét [*Met.* I. 84–86.], az isteniből részesülő, felegyenesedett és tekintetét az égre emelő ember képét vizsgálja meg [*Ovidius a Leuveni kódexben*, 237–245.]. A Platónról kezdve jelen lévő kép Gloviczki megfogalmazása szerint az ókeresztény szerzőknél már ovidiusi megfogalmazást mutat [244.], amit óvakodnék egyértelműen kijelenteni, legalábbis Nüsszai Gergely antropológiai műve, a *De hominis opificio* estében, melynek kritikai kiadása még nem áll rendelkezésünkre.

Polgár Anikó nemcsak az Ovidiust fordító Devecseri munkásságának, hanem a kiváló fordító egész életművének is jó ismerője. Jelen tanulmánya [*Új alakokká vált testek. Devecseri Gábor és az ovidiusi Átváltozások*, 247–266.] a *Metamorphoses* Devecseri általi fordításának műhelymunkájába, fordítói munkamódszerébe, a szöveg folyamatos „átváltásaiba” vezeti be az olvasót néhány jellegzetes példa segítségével. Devecseri célja az volt, hogy „a magyar költői nyelv természetes keretein belül sajátosan ovidiusi versnyelvet” alakítson ki [256.], aminek érdekében folyamatosan alakította a fordított szöveget. Csehy Zoltán informatív írása az Ovidius-hatás kortárs magyar lírában való jelenlétéről tájékozódni akarók számára fog megkerülhetetlen kiindulópontot jelenteni. [„Egyik képből a másikba”. *Ovidiusi gyökerű átváltozásmíto-*

szok a kortárs költészetben, 267–283.) Az antik költői, mitológiai allúziók, motívumok, vendégszövegek látványos vagy kevésbé látványos felhasználása, az intertextuális játékok, majd a nyílt antikizálás, vagy éppen ezek kritikája ma már a kortárs magyar lírára is jellemző. Az ovidiusi témák folyamatos jelenléte, főleg az átváltozásoké és a testi, lelki és nyelvi száműzöttségé, a költészet játékossága, sőt maga Ovidius is mint téma, a létezés szinte minden kérdését tematizálhatóvá tették a kortárs líra alkotói számára.

Déri Balázs már említett, a magyarországi Ovidius-filológia hatvan évét áttekintő, a személyes hangot, [ön]iróniát sem nélkülöző írása [285–300.] ugyancsak megkerülhetetlen lesz a tájékozódni kívánók számára, mint ahogy a szintén általa összeállított válogatott bibliográfia is [301–314.]. Mindkettő méltó lezárása a színvonalas és igényes megjelenésű tanulmánykötetnek, melyet még egy, már a nemzetközi Ovidius-szakirodalmat is figyelembe vevő válogatott bibliográfia zár [315–344.]. [*Reciti*]

D. TÓTH JUDIT

Határmezsgyén

KELE FODOR ÁKOS: *A SZÍV VÉGE. CIGÁNY ÚJMESÉK*, ILLUSZTRÁLTA BÁN SAROLTA

Kele Fodor Ákos cigány újmeséinek gyűjteménye közel két esztendeje látott napvilágot. Nem tegnap volt, mégis érdemes a kötetről ebből a távolságból is írni. Nem csupán azért, mert mint minden remek könyv, úgy ez a mű is újra meg újra kézbe véve új és új kincsekkel lepheti meg az olvasót, hanem azért is, mert az értékelés első diskurzusától való időbeli eltávolodás megengedi, hogy eddig nem, vagy legalábbis kevésbé tárgyalt szempontok alapján gondolkodjon a kötetről.

A könyv tizenhét mesét tartalmaz, melyek a szerzőnek a cigány mesék világára való rácsodálkozásából, négy esztendőnyi kutatómunka után születtek. A kötet meséi mögött közel ezer folklórszöveg áll, Kele Fodor Ákos azonban nem pusztán – s kivált nem a klasszikus értelemben vett szépirodalmi – átíratait készítette el azoknak, hanem a nagyon különböző földrajzi területekről, eltérő korokból és más-más cigány közösségekből származó részleteket mai, modern magyar nyelven mesélte újra. Meséi azonban ennél többet is nyújtanak: a szövegek belső összefüggésrendszerét feltárva – a hiányokat is kitöltve – mint egy mozaikot próbálta rekonstruálni a cigányság mitológiáját. A „rekonstrukció” kifejezés többször is felbukkan a kötetrel kapcsolatos diskurzusban, ám valószínűleg nem teljesen fedi azt, amit a szerző tulajdonképpen tett. A szövegek ugyanis nem annyira egy egyébként is kevésbé ismert és megismerhető, nehezen feltárható, de egykor minden bizonnyal létező gondolatrendszer újraalkotását célozzák, hanem sokkal inkább az érzéseknek és vágyaknak, örömöknek és félelmeknek – a közösségi traumákkal együtt – generációkon keresztül öröklődő mintázatát kísérik meg élményközelivé tenni, melyek a cigányság közösségeit meghatározták. A rekonstruált múltidőből az élmény jelen idejébe való váltást hangsúlyozza az elbeszélések jelenidejűsége is. A szerző több helyen is nagy tisztelettel beszél a cigány mesemondókról, azon képességükről, hogy nagyon különböző mesetípusokat és szüzséket képesek a mesélés aktuális folyamata során összekapcsolni s azokból nagy